

Melhardt Gergő¹

A POSZTMODERN ALTERNATÍVÁI: A TÉREY-PÉLDA

– A referencialitás kérdései Térey János verses regényeiben –

I.

Térey Jánost szokás volt a posztmodern jellemző szerzőjének nevezni, műveinek irodalomtörténeti helyét pedig értelmezői általában a – korszakként, stílusként vagy poétikaként értett – posztmodernben állapították meg.² Verses regényeinek hatástörténeti pozíciója ugyanakkor mai nézőpontból egyre inkább látszik a posztmodern teóriáktól átitatott szövegalkotási módok betetőzése és az azokat követő, posztmodern-utáni poétikák közötti folytonosságot mutatni. A Térey-regények sorát e folyamatnak egyszerre alakítójaként és ezen irodalmi irányváltás példájaként is felfoghatjuk. Szabadosabban fogalmazva: ha az első regényétől, a *Paulustól* (2001) az utolsóig, a *Káli holtakig* (2018) tartó hosszú utat megvizsgáljuk, nemcsak a – maga csonkaságában is lezártnak tekinthető – Térey-életműre, hanem a magyar irodalom elmúlt évtizedekbeli történetére tágabban is vonatkoztatható belátásokkal gazdagodhatunk. Ha mégoly vázlatosan is, ez a dolgozat erre törekszik, Térey János verses regényeire – azok közül is elsősorban a *Protokollra* (2010) és *A Legkisebb Jégkorszakra* (2015),³ tehát a regénykorpusz középső szakaszára – közelítve. Nem a teljes Térey-életműre vonatkoznak észrevételeim, noha úgy vélem, a szerző költészetének, mi több, drámai műveinek alapos poétikai és történeti vizsgálata is strukturálisan hasonló következményekhez vezethetne.

Feltevésem nem más, mint hogy a verses regények sora a magyar posztmodern poétikák átformálására és egy azokat felváltani kívánó, másfajta poétika kimunkálására tett kísérlet, amelynek a műnemek és stílusnemek közti határok újragondolása is előfeltétele volt. Dolgozatom ezt a kísérletet elsősorban a posztmodern és az annak alternatívájául kínáló Térey-szövegek történelem- és politikafelfogásának, valamint a művek referenciaviszonyainak vizsgálatán keresztül igyekszik bemutatni. Az irodalomtörténeti narratívaképzés bevett törés- vagy fordulatalapú és célelvű-

¹ A szerző a Petőfi Irodalmi Múzeum Digitális Irodalmi Akadémia szerkesztője.

² Csak egyetlen példát hozva a *Paulusról* szóló Margócsy-bírálat címét idézném: *A posztmodern Gesamtkunstwerk*. Érdekes adalék ugyanakkor, hogy Térey második kötetének egy kritikusa 1995-ben „az új érzékenység poszt-posztmodern poétái” közül kiemelkedő szerzőnek tartotta a költőt. MAGYAR Zoltán, „Térey János: A természetes arrogancia”, *Kritika*, 24, 1. sz. (1995): 42–43, 42.

³ TÉREY János, *Protokoll: regény versekben* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 2010); TÉREY János, *A Legkisebb Jégkorszak* (Budapest: Jelenkor Könyvkiadó, 2015). A főszövegben zárójelbe tett idézetek a továbbiakban ezekre a kiadásokra vonatkoznak.

üdv történeti módjai helyett mindössze egy lehetséges megközelítést szeretnék vázolni, ha tetszik, esettanulmányként.

2.

Érdeemes távolabbi párhuzamokkal kezdeni. Az észak-amerikai regényirodalomban az utóbbi évtizedekben nagyon sok mű ambicionálta, hogy a posztmodern „ironikus cinizmusát”⁴ az úgynevezett „új őszinteség” (New Sincerity) eszközeivel helyettesítse. Ez utóbbi fogalom leginkább David Foster Wallace személyével, műveivel kapcsolódott össze, és nemcsak Wallace-t szokás a posztmodern-utáni prózaírás egyik alapító teoretikusának és szerzőjének tartani (esszéi mellett leginkább az 1996-ban megjelent *Végtelen tréfa* című regénye miatt), hanem már maga ez a terminus is sokszor a „poszt-posztmodern” megjelöléssel egyenértékű (például még az angol nyelvű Wikipédia *New Sincerity*-szócikkének bevezetőjében is), de nem korszak vagy mozgalom nevéként, hanem egy stílusirányzat vagy írásmód megjelöléseként.

Az „új őszinteség” fogalmának kiindulópontja a wallace-i elgondolásban az, hogy a posztmodern ironikus formajátékai, mindent állandóan megkérdőjelező cinizmusa és történelemtagadása – mondhatni – önmaga farkába harapott, vagyis addig-addig tett kérdőjeleket minden mögé, hogy az már a saját létét (mármint a művészetek létét) is veszélyezteti, vagyis az irónia nihilizmusba csapott át. És ami még ennél is fontosabb: ahogyan az lenni szokott, az a (konzervatív) fősodor, amelynek ellenében ezek az eljárások létrejöttek, teljesen magába olvasztotta az ellene irányuló törekvéseket, és azok létrehozói ellen irányította vissza őket.⁵ Elsősorban az iróniát sajátították ki maguknak a technikai médiumok, és ezt kihasználva könnyű volt már a teória alapkövévé vált „szupertrópus” kritikai élet letörve azt a „konzervatív értékek szolgálatába” állítani.⁶ (A „konzervatív” itt egyszerre jelöl politikai orientációt és az esztétikai ítéletalkotás teoretikus megalapozását, vagy az abból kiolvasható értékrendszerrel.) Vagyis – így Wallace – a posztmodern egykor innovatív eszközei már sem poétikai megújulásra, sem adekvát politikai cselekvésre nem válthatók. Az ezzel szembehelyezkedő (vagy ennek ellenében létrejövő), továbbra is a progresszióknak elkötelezett, posztmodern-utáni irodalomnak tehát olyan alternatívát kell szerinte felmutatnia, amely kísérletet tesz az önkifejezés valamilyen eredeti és meggyőző beszédmódjának megtalálására. Ehhez a posztmodernből megtartja azt, ami felhasználható céljaira – elsősorban a nyelvkritikai attitűdöt –, de az irónia romboló hatása helyett empátiára, közösségiségre és őszinteségre igyekszik hangsúlyt helyezni. (Ehhez paradoxnak tűnő módon olykor

⁴ Alexander MANSHEL, „The Rise of the Recent Historical Novel”, *Post45*, 2017. szeptember 29., <http://post45.research.yale.edu/2017/09/the-rise-of-the-recent-historical-novel>.

⁵ SÁRI B. László, „A posztmodern után: A kortárs amerikai irodalom dilemmái”, *Helikon* 59, 3. sz. (2018): 249–267, 250–251.

⁶ Uo., 255.

épp az addikción, a spiritualitáson vagy az irracionálitáson át vezet az út, ahogy azt például a *Végtelen tréfa* is megmutatja.⁷⁾ Ez nem premodern vagy klasszikus modern regresszió, és nem is reakció a posztmodernre, hanem annak meghaladása kíván lenni: olyan írásmód, amely akár a korszerűtlenség vádját is felvállalva kíván a társadalom jobbá tételéért erőfeszítéseket hozni, magyarul: nem tesz úgy, mintha megszólalásai ne lennének eleve társadalmi és politikai kontextus részesei, hogy mindezzel felvértezve állhasson már ellen a leegyszerűsítésnek és a kirekesztésnek.

Az ironia ellenpontjaként értett őszinteség és közösségiség jó példáját adja Wallace regénye, a *Végtelen tréfa* is: például az anonim alkoholisták csoportjait bemutató jelenetekre gondolhatunk. Itt a szereplők úgy tudják magukra venni egy közösség rendjét, szokásait és hitét, hogy bármennyire is ellenkeznek vele vagy bármennyire is tisztában vannak a program ideologikusságával (amely tiszta „agymosás”, ahogy erre az egyik főszereplő, Don Gately is rámutat), a legszigorúbb vallási előírásoknál is erősebb dogmatizmusával, közösségformálásának szektás jellegével, a regény sugallata szerint a végén mégis jól jönnek ki belőle, a saját, a közösség, valamint a társadalom szemében is (tisztulási folyamatuk a megváltás és az áldozathozatal ősi teológiai fogalmai mentén értelmezhető). Az anonim alkoholisták és más, nem ideológiamentes kis közösségeket alkotó szervezetek (a regényben a teniszakadémia és a kémiszervezet világa is ilyen) „azt az űrt igyekeznek betölteni, melyet az értékek posztmodern tagadása hozott létre”,⁸ és ezek az intézmények azok, amelyek valóban teret engednek az őszinteségnek a történetmesélésekben. Ez utóbbi elsősorban azt jelenti, hogy igenis komolyan vehető az emberi érzelmekről és fizikai állapotokról való iróniamentes, őszinte – akár naiv – beszéd, amely képes (esztétikai hatásfogalomként is értett) részvétet és együttérzést kiváltani. De nemcsak cselekményében, hanem poétikailag is hasonlóra törekszik a Wallace-regény: extrém polifóniája, fraktálszerű és végtelen mellérendelő poétikai eljárásai is e célok szolgálatában állnak.

Az „új őszinte” regények vonulata egyébként épp az őszinteség naivitássá válása miatt lehet többek szerint is veszélyes, mert azáltal kiszolgáltatja magát a vallási fanatizmusnak és azoknak a (szélső)jobboldali ideológiáknak és mozgalmaknak, amelyek szintén az őszinteségre, egyszerűségekre és az ismerőség érzetére apellálva igyekeznek kirekesztést és konfliktust szítani, mindezzel rövidtávú céljaikat elérni. (Vagyis az új őszinteséget is az a veszély fenyegeti, ami a posztmodern értékrelativizáló iróniájával történt: visszapattan a céltábláról.) És persze maguk a regények is eshetnek az ideologikusság csapdájába, amikor pártos politikai vélekedésüket írják át például egyszerű történelmi allegóriává, vagy amikor narratíváikban az identitás-politikai célok felülírják az esztétikai értékeket.⁹

⁷ Uo., 256.

⁸ Jon DOYLE, „A poszt-posztmodern próza alakváltásai: ironia, őszinteség és populizmus”, ford. SÁRI B. László, *Helikon* 59, 3. sz. (2018): 283–301, 285, vö. 289–290.

⁹ Uo., 291–292.

Ahogy az amerikai irodalom Wallace utáni (nem csak az őt követő, és poszt-poszt-modernnek gyakran nevezett) alkotásaiban megfigyelhető a történelem felé fordulás az 1990-es és 2000-es évektől,¹⁰ úgy erősödött meg az elmúlt időszakban, 2010 után a magyar irodalomban is az ilyen irányú érdeklődés, amely a társadalmi kérdések iránti fogékonyság megnövekedésével járt együtt. Ez nemcsak az önéletrajzi és memoáirodalom egyre látványosabb felértékelődésében érhető tetten, hanem még inkább a fikciós művek azon nagy csoportjában, amelyek az egyéni vagy kollektív történelmi tapasztalatok és traumák és az azokra való emlékezés módozatainak nem iróniaalapú, hanem legtöbbször az empátiát aktiváló, a cinizmust, relativizálást és a példázatossgot egyként elvető, nagyobb referencialitás-igényű és többé vagy kevésbé politikai nehézkesedésű és bizonyos értékeknek elkötelezett elbeszélésében jelölik meg céljukat. E művek általában a múlt század történetéből veszik tárgyukat, gyakran az elmúlt egy-két évtizedből vagy a még közelebbi múltból. Külön nagy csoportot képeznek ezen belül a határon túli magyar közösségek közelmúltbeli történelmével (elsősorban a romániai forradalommal és a délszláv háborúval) foglalkozó fikciós művek, melyek természetes módon kapcsolódnak egyszerre a magyar irodalom irányaihoz és ágyazódnak tágabb, közép-európai kulturális térbe. Ezeket egészítik ki azok a regények is, amelyek a – történelmi regényekhez hasonlóan több évszázados hagyománnyal rendelkező – vallomások önéletrajzi elbeszéléseket oltják be a posztmodern és a posztmodern-utániság megfontolásaival és eszköztárával. Az önéletrajzi elbeszélések az én létrejöttének történetét emlékezetalapú szövegszervezéssel kívánják valamiképpen megfoghatóvá tenni. Ez utóbbi írásmódnak egyébként a történelmi regényként értett műveknél jóval tapinthatóbb a folyamatossága a 2000-es évektől a mai napig.¹¹

A legújabb magyar próza szinte mindegyik jelentős alkotásban háttérbe szorul a kilencvenes-kétezres évek magyar prózájában – kis túlzással – egyeduralkodó meta-fikciós-kombinatorikus elbeszélésmód, és előtérbe kerülnek a realistának, újrealistának nevezhető történetmondás kódjai. A prózairodalom saját szövegszerúsége és ismeretelméleti előfeltevései helyett egyre inkább a társadalomra, pontosabban: a nyelvi megjelenítés és a társadalmi állapotok közötti viszony mibenlétére helyezik a hangsúlyt. (Takáts József megfogalmazásával: „az inga visszaleng” a nem-realista alkotások felől a realisták felé.¹²) Ezen írásokat szemügyre véve sokkal inkább feltelezhető a műveknek az esztétikai szférán kívül kifejtett hatásra irányuló szándéka is. Ez természetesen hol erőteljesebben, hol inkább bűvópatakként, de mindig is jelen volt az irodalom történetében, ám feltevésem szerint az utóbbi időszak politikai, társadalmi, valamint – még mindig nem kielégítően feltárt – felforgató mediális

¹⁰ Uo., 292.

¹¹ SIPOS Balázs, „Mégis, mit számít, ki beszél?": *Holmi (1989–2014) Antológia III. Bírálókat, viták, nekrológok, Dúló* (a Műút melléklete), 28. sz. (2018): 5–70, 34.

¹² TAKÁTS József, „Az inga visszaleng – Elbeszélő próza a kétezres években”, *Helikon* 59, 3. sz. (2018): 337–347, 338.

és technológiai változásai okán ennek mechanizmusai a magyar irodalomban az elmúlt egy-két évtizedben radikálisan megváltoztak.¹³

A kortárs regényirodalom mindeme jelenségeinek feltáráshoz adekvát fogalmi keretnek látszik a posztmodern-utániség poétikája, ám itt és most érdemes ezt kizárólag poétikai terminusként (tehát nem korszak- és nem értékfogalomként) elgondolni. A „posztmodern-utáni” e felfogásban annyit tesz: a magyar prózairodalom ’70-es évekbeli „fordulatát” (amely inkább folyamat volt, mint törés) a rendszer-váltás után csúcsra járató önreferenciális, történelem- és értékrelativizáló, meta-fiktív, vagyis világképét és szövegszervező elveinek mindegyikét az ironia trópusa alá rendelő írásmód helyett felkínált, és azokat „megőrizve megújító”, vagyis teoretikus előfeltevéseiket nem elvető, de azokat is más prózapoétikák által megvalósítani igyekvő poétikák összessége.

3.

A verses regény hagyományait a magyar irodalmi közgondolkodás számára újra-aktíváló *Paulus*, Térey első alkotása e műfajban, Margócsy István meglátását idézve, két okból is a magyar posztmodern irodalom kiemelkedő teljesítményének tekinthető. Az első ok irodalomtörténeti (és részben irodalomszociológiai), külső: ez a verses regény Margócsy szerint Téreynek és nemzedékének költői törekvéseit, kollektív generációs ambícióit összegzi egy nagyszabású műben. A másik ok belső, a *Paulus* megalkotottságával és észjárásával függ össze: a mű ugyanis a puskinsi verses regény és annak magyar változatai eljárásait és hagyományait a dantei nagy szerkezetekkel (enciklopédikus igény, univerzalisztikus világkép, térképek, ábrák, körszerűség, számmisztika) egyeztette össze, tette mindezt ráadásul az Anyegin-strófa formai kötöttségével vagy annak esetenkénti felszámolásával együtt. Mindez kiegészíthető azzal a megfigyeléssel is, hogy a *Paulus* a nyelvi regiszterek nagyfokú keverése és a szöveg minden szintjét átható ironia – elsősorban ironikus történelem-szemlélete, valamint narrátor- és szereplőkezelése – miatt is paradigmaticusan posztmodern szövegnek tekinthető.

A szerző későbbi két verses regényében (*Protokoll; A Legkisebb Jégkorszak*) más-féleképp artikulálódik a hagyományhoz való viszony, az ironia pedig legnagyobb-részt visszavonódik, pontosabban másképp és a szöveg más szintjein jelentkezik. Az imént Dante nevével jelzett mitikus-történelmi, szintetizáló látásmód ezekben már nem figyelhető meg; míg a *Protokoll* szerkezete, szereplőkezelése, jellemábrázolása inkább egy drámai műre hasonlít, *A Legkisebb Jégkorszak* e szempontok alapján első ránézésre a 20. századi regényirodalom realista, társadalomábrázoló igényű

¹³ Azt hiszem, Mészöly Miklós szerepe megkerülhetetlen, akár a kombinatorikus-metafiktív, akár az „újrealista” írásmódok történetét kutatjuk. Megkockáztatom, hogy mindkettő Mészöly poétikájából származtatja magát, vagy annak továbbírásaként értelmezhető.

alkotásaival rokonítható.¹⁴ Ez utóbbi mű kevésbé tekinti feladatának a múlt megalkotását, megírását, vagyis megteremtését nyelvi eszközökkel, hanem ehelyett inkább a kortársi jelen bemutatására törekszik, a múltat pedig nem létrehozni, hanem bemutatni, feltárni kívánja. A *Paulus* a posztmodern történelmi (fikciós) elbeszélésekhez hasonló módon a történelmi múltat (egyéni és közösségi múltat egyaránt) a nyelvi megjeleníthetőség mérlegére tette fel, és szabadon alakíthatónak, megalkothatónak vélte. Ezen elgondolásnak előfeltevése az a linearitást elvető, jelenközpontú történetfilozófiai szkepszis, mely szerint a múlt és a jelen eseményei között nincsen feltétlenül ok-okozati összefüggés. A sztálingrádi csata (mely dokumentált történeti eseménysorozat) és a jelenkor Magyarországon játszódó cselekményszál viszonya is így írható le; Pál apostol alakja és mintája pedig mindkettőhöz így, figurálisan kapcsolódik. A két utóbbi verses regény ezzel ellenkező nézetet sugall (a *Protokoll* kevésbé, a *Legkisebb Jégkorszak* jóval inkább): jelenközpontúság helyett a múlt és a jelen összefüggéseit igyekszik kutatni, feltárni, a múltbeli események magyarázatul szolgálhatnak a jelen számára; a múltat a nyelv tehát nem alkothatja meg, hanem felkutathatja és bemutathatja. A kérdés a *Paulus* számára az, hogy hol húzódnak a szigorúan referenciális és a tisztán fiktív narratívák határai (ha egyáltalán léteznek ilyenek); a későbbi regények számára pedig az, hogy a referenciális és a fiktív narratívák között milyen viszony képzelhető el, szöveg- és társadalmi kontextusukat is figyelembe véve.¹⁵

Ami a szövegek nyelvi megalkotottságban megjelenő ironiáját illeti, az a *Protokoll*-ban és a *Legkisebb Jégkorszak*ban csak az elbeszélők szólamában érvényesül valamennyire, a történetelemek elhelyezéséről, az események és jellemek ábrázolásáról és a művek történetfilozófiai megalapozottságáról nem állítható, hogy ironikus lenne. A *Paulus* narrátora – amint ez az *Anyegin*-ben és a 19. századi magyar verses regényekben szokásos¹⁶ – maga is főszereplővé lép elő, neve is van (Térey), hangsúlyos jellemvonásokkal rendelkezik, és szerepének fontos eleme, hogy ő az, aki a szöveget létrehozza. Ez a szöveg – amelyet olvasunk – pedig nincs oksági viszonyban rajta kívül eső létezőkkel, ezért még a történetileg hiteles szereplőket és eseményeket (Pál apostol, Friedrich Paulus, sztálingrádi csata stb.) is a narrátor hozza létre. A *Protokoll* elbeszélője ehhez képest teljesen arctalan, a háttérbe húzódó jegyzőkönyv-, azaz protokollvezetőként írható le, aki nemhogy nem főszereplő, de még neve sincs, nem szól ki az olvasóknak, hanem, ahogy Balajthy Ágnes írta, „inkább a gyűjtőhely metaforával illelhető, beszéde nyelvhasználati formák, attitűdök folyamatosan alakulásban

¹⁴ MELHARDT Gergő, „Térey János verses regényei és az irodalmi hagyomány. Univerzum, versformák és elbeszélők”, *Bárka* 27, 3. sz. (2019): 72–78. E dolgozathoz egy-két mondatot – módosítva – a jelen szövegbe is átvettem.

¹⁵ Hasonló eltolódást írt le a kritika a *Harmonia caelestis* és a *Javított kiadás* tekintetében is.

¹⁶ SZILÁGYI Márton és VADERNA Gábor, „A verses regény (Petőfi Sándortól Ignotusig)”, in *Magyar irodalom*, főszerk. GINTLI Tibor (Budapest: Akadémiai Könyvkiadó, 2011), 529–535, 530.

lévő, heterogén terének bizonyul.¹⁷ A leglátványosabb dolog, amiben a *Protokoll* elbeszélőjének hatalma megnyilvánul, a regény kettős, egymásnak ellentmondó cselekményzárlatokat tartalmazó befejezése (*Pro domo*), amelyet az addig transzparensnek (hiszen protokollszerűnek) elgondolt cselekményalakításhoz képest csak az erős narrátori autoritás beavatkozásaként lehet értelmezni. A *Legkisebb Jégkorszak* elbeszélője pedig ennyire sem látszik a cselekményt irányítani, de ennek a regénynek a szerkezetétől idegen is lenne bármilyen megkettőző eljárás, mert itt a narrátor nem szereplőként elgondolt figurája és nem is nyelvi teremtő ereje okán, hanem mindentudása és a szövegfölötti narratológiai helyzete miatt kiemelt szereplő. E regény elbeszélője a tőle függetlenül létezőnek tételezett eseményeket mondja el, olykor elbeszélői kommentárral vagy kiszólással kiegészítve. De ezeknél is szívesebben él műnemi, formai, metrikai és tipográfiai határsértésekkel.

A három verses regényről történelemfelfogásukat és narrátorkezelésüket tekintve tehát összefoglalva megállapítható, hogy az inkább ironikus, kombinatorikus, relativizáló előfeltevésektől és eljárásoktól fokozatosan mozdulnak el a transzparensebbnek látszó, erősebb referencialitás igényű – távolról az új őszinteség célkitűzéseivel is érintkező – ésjárások és technikák felé.

4.

A posztmodern-utániség poétikáinak a kortárs amerikai irodalom kutatói szerint egyik jellemző regénytípusaként stabilizálódó közelmúlt-történeti regény¹⁸ ismérvei jól illenek a *Protokollra*. A regény cselekményének egyik csúcspontja például a komáromi hídnál a köztársasági elnökkel történő incidens, amely – még ha az egész társadalomban nem is olyan mélyen átélt esemény, vakuemlék, mint például egy államfő halála, egy merénylet vagy terrortámadás – politikatörténeti referenciaponttá vált. Az esemény ugyanakkor fikcionalizálva kerül be a regénybe, és egy névtelen elnökkel történik meg. Mivel a történelemkönyvek tanúsága szerint a magyar köztársasági elnök 2009 augusztusában volt része a komáromi hídon kicsúcsosodó diplomáciai afférnak, Térey regénye pedig 2010-ben jelent meg, feltehető, hogy a szöveg megszületése azzal egyidejű volt, és megjelenésekor vált – a néhány hónapos, egy éves – időbeli távolság miatt, ha tetszik, történeti elbeszéléssé.

¹⁷ BALAJTHY Ágnes, „Diplomata a hegyen: Térey János: *Protokoll*”, *Alföld* 63, 1. sz. (2012): 114–119, 116.

¹⁸ Az ebbe a típusba (műfajba?) tartozó regények a megjelenésük előtti egy-két évtized valamely széles körben ismert eseményét építik be cselekményükbe, és bár lehet, hogy megírásuk az adott eseménnyel vagy annak folyamatával egyidejű volt, a művek megjelenésekor – akár néhány évvel később – már óhatatlanul történelmi fikcióként váltak olvashatóvá. Ezen alkotások egyszerre nyitottak a napi sajtó és a történetírás, valamint a vallomásos és a történelmi regények hagyományai és írásmódjai felé. Ezt a műcsoportot egyes kritikusok a posztmodern regénypoétikákat meghaladó törekvések valamifajta összegzéséként írták le. Minderről lásd: MANSHEL, „The Rise...”

Ám nemcsak ennek az eseménynek a regénybe való beépítése jelzi a *Protokoll* cselekményidejét, hanem *A Legkisebb Jégkorszak* több utólagos utalása is. Ez utóbbi könyvről nem állítható, hogy közelmúlt-történeti regény volna, hiszen a megjelenése után három-négy évvel később, 2019–2020-ban játszhatja cselekményét. Azonban – ahogyan például a sci-fi, az utópia és a szatíra is mindig csak a történelmi elbeszélések sémáit tudja használni – a szöveg narratív fikciója szerint az elbeszélés aktusa nem a cselekménnyel egyidejűleg, hanem utólagosan megy végbe, amit már csak a múlt idejű igealakok következetes használata is bizonyít. Az elképzelt jövő másrészt minden olvasó számára referencializálható múlt- és jelenbeli történéseken és állapotokon alapszik. Ahogy a múltba helyezett cselekményt mozgó történelmi regény is mindig megírásának jelenére vonatkozik az allegorikusság különböző fokzatain, éppúgy igaz ez a jövőben játszódó regényekre is. *A Legkisebb Jégkorszak* nem enciklopédikus igényű, de nagy kiterjedésű társadalmi tablója a kis időbeli távolság miatt nem annyira jövőkutató szcenárió-elbeszélésként, hanem a jelen közállapotokat a közeljövőbe szinte egy az egyben átvivő ábrázolásként működik. (Ismét: nem a demiurgoszi nyelvi teremtő erő, hanem a nyelv archiváriusi, kutató, kreatív munkája nyilvánul meg.) Így – az utólagos tudáshoz és a történetírói reflexióhoz társított bölcsesség sémáit kiaknázva – alkalma nyílik elbeszélőjének, hogy a regény keletkezési idejének közállapotairól nyilatkozhasson, akár tematikusan, mondjuk, egy szereplő szájába véleményt adva, akár esztétikai megfontolásokká fordítva ítéletét.

2010-ben a *Protokoll* kapcsán így nyilatkozott a szerző: „egyik fő késztetésem a mostani magyar (s nem mellesleg az európai) közérzet megjelenítése volt, ahogy az *Asztalizenében* is, de szigorúan pártpolitika nélkül.”¹⁹ *A Legkisebb Jégkorszakra* viszont ez nagyban megváltozott, mert ebben a műben a politikai mező már tematikusan is előtérbe kerül, a „pártpolitikának” hívott, helyesebben talán „aktuálpolitikának” vagy hivatásos politikának, és a „politika” szó tágabb (a társadalom tagjai és csoportjai együttélését szabályozó, állandó érdekegyeztetési folyamatokként leírható) jelentésével megnevezhető kontextussal együtt.²⁰ A 2015-ös verses regény története szerint ugyanis a harmadik Orbán-kormányt a Radák Zoltán vezette jobbközép-szociáldemokrata nagykoalíció váltotta le a 2018-as választáson, és mivel az új miniszterelnök a regény egyik főszereplője, nem egyszer kerülnek szóba elődei is, a 2010–2018 közötti időszakra vonatkozó más reáliákkal együtt.²¹ (Egyesek egyéb-

¹⁹ DARVASI Ferenc, „Kétszer ugyanolyan könyvet még soha nem írtam» Beszélgetés Térey Jánossal”, *Bárka* 18, 4. sz. (2010): 72–77, 74.

²⁰ A regény értékeiről és politikumáról némiképp másként vélekedem, mint Sipos Balázs, de dolgozata számos meggyőző és megfontolásra érdemes felvetést tartalmaz. Lásd SÍPOS Balázs, „Az önfelmentés retorikája: Imaginárius szögesdrótok Térey János *A Legkisebb Jégkorszak* című művében”, *Jelenkor* 59, 2. sz. (2016): 213–221.

²¹ Ezzel kapcsolatban jegyzi meg elég ironikusan Visy Beatrix, hogy „inkább tűnik kockázatmentes prognózisnak a 2010-es évek végének emberéről, életmódjáról, politikai-társadalmi közegeiről, mint merész disztópiának. Beválási esélye egyfelől nyolcvan százalék feletti, ami a puccos tizenkettedik kerület és mondjuk Lana Del Ray [sic!] popkultúrabeli 2019-es helyzetét illeti, de alig-

ként úgy vélik Radákról: „[...] a fejlemények azt mutatják, / Hogy nem határolódott el kellőképpen / A konzervatív-nacionalista fordulattól.” [121.] Nemcsak az Elvisrajongó budapesti főpolgármester komikus színben beállított hóbortjai vagy a közösségi média pszichológiai és társadalmi hatásáról (136–137; 147–148), az igazságkritériumok korábban konszenzuális fogalmainak kétségbevonódásáról (374–377) vagy – a regény minden szintjén megjelenő – klímaváltozásról való gondolkodás tartozik ide, hanem például az ilyen politológiai fejtegetések is, mint Radák miniszterelnökéi:

[...] A nyugati fejlődés főáramába visszatértünk.
A botránybaloldal és a vezérdemokrácia után
Visszaadtam a nemzetnek az öntudatát!
(390.)

[...] Azelőtt volt egyfelől az erőskezű állam,
A centrális erőtér meg a nemzeti karakter...
Másfelől a ballib megmondóemberek
Hisztije és laza, impotens pöcsölése...
Ezek között nem választani kell, hanem átlépni harcukat.
Elődeink ott követték el a hibát, hogy elfelejtettek
beagyazódni az európai térbe. Lázadásuk
előbb gazdasági, majd politikai csődbe vitte őket.
(540.)

A narrátor pedig így jellemzi a miniszterelnököt:

A miniszterelnökről, aki másfél éve kezdte ciklusát
[...] el kell mondanom, hű olvasóm,
Hogy megfelel a karizmatikus vezér
– A magyar néplélek számára oly kedves – képének.
Annyiban is, hogy vadzsenni, és hagyományosan
Szociopata elnök, hívek hátán gázoló;
[...]
És egyidejűleg sima modorú és spontán fickó.
Annyiban tér el a magyar eszménytől,
Hogy melankolikus alkat.
(120.)

---

alig valami, ha a szerző által felvázolt politikai víziót tekintjük.” Visy Beatrix, „A Legkisebb is számít?”, *Műút* 61, 56. sz. (2016): 89–91, 89.

Magától értetődőnek tűnik, hogy a végrehajtó hatalom fejének jellemét és tevékenységét politikatörténeti és eszmetörténeti narratívában helyezze el a regény elbeszélője és ő maga is. Radák figurája és a rá vonatkozó, imént idézett reflexiók mégis újítást jeleznek a Térey-életműben, hiszen *A Legkisebb Jégkorszakot* megelőző műveire még magas beosztású politikusok fontos szereplőként való megjelenítése sem volt jellemző.²² A *Paulus* tábornoka sem az, hiszen ő nem politikai, hanem katonai vezető, és hiába a náci Németország tisztviselője Sztálingrád alatt, ebbéli tevékenységének a regényben semmilyen politikai kontextusa nincsen; pálfordulása pedig szintén katonai és morális kontextusba ágyazódik, politikaiba nem. A *Protokoll* politikaközeli hősei pedig hivatalnokok, nem döntéshozók, és megjelenik ugyan a főhős hivatali főnökeként Skultéti, a külügyminiszter, de nem válik főszereplővé, sőt, a regény karakterei közül az ő ábrázolása leginkább karikatúrisztikus, amely szintén a regénynek a „pártpolitikától” – a szerzői megfogalmazásban az imént idézett – való távolságtartására mutat rá.

Radák Zoltán az első és utolsó, vagyis az egyedüli tényleges politikai hatalommal bíró és előtérbe helyezett szereplő Térey életművében. Az ő szerepeltetése is arra mutat rá, hogy a politika megjeleníthetősége – a történeleméhez hasonlóan – az életműben másfél évtized alatt az elvont, magára az elmondhatóságra és a valóságreferenciáknak az irodalom autonómiájához fűződő viszonyára való rákérdezéstől az egyre referencializálhatóbb, kimunkáltabb válaszkísérletek felé mozdult. Ez a folyamat pedig párhuzamosan, egymást kölcsönösen erősítve ment végbe az ironikus beszédmódoknak és az irónia más szövegszinteken való megjelenésének háttérbe vonódásával. Az ironikus távolságtartás a későbbi művekben a formai keveredésre, időnkénti szatirikus-parodisztikus hangvételre és a kommentárok modalitására korlátozódik, de a mű történelem-, realitás- és politikafelfogásának nem alapvető jellemzője többé. A szatirikus hangvétel *A Legkisebb Jégkorszakban* elsősorban az ősmagyar-szélsőjobboldali („fundamentalista”) terrorszervezet megjelenítésében érhető tetten, amelynek szintén a műhöz társított politikai és társadalmi okait fedezhetjük fel.

A Legkisebb Jégkorszak politikaábrázolására azonban az is jellemző, hogy (hiába a rendkívül sok különböző társadalmi helyzetű szereplőt mozgató regényszerkezet) a politikusok döntéseinek következményeiről, támogatottságáról, egyáltalán: a természeti-klimatikus vészhelyzet – és egészen szerteágazó szövődményei – tágabb társadalmi összefüggéseiről és okozatairól nem értesít a regény. (Kivéve talán a terroristák kapcsán, az ő radikalizálódásuk ugyanis politikai és szociálpszichológiai magyarázatokkal is bír. Csoportba szerveződésük oka, hogy nem találták meg a számításukat „Radák Zoltán Magyarországon / (Igaz, már az előző kormányok idején sem), / Ám a kivándorlás gondolata idegen volt [tőlük]”. [590.]) A politika világa a

²² A könyvkiadó igyekezett is ezt az egyszerre tematikai és szemléleti újítást a kötet publicitásának szolgálatába állítani. A regény hátlapjára és fülszövegére is Radák figuráját és a regény politikumát kihangsúlyozó ajánlót helyeztek el.

jégbe fagyott Svábhegy metaforájának megfelelően olyan zárt területként mutatkozik meg, amellyel csak a társadalmi elitiek foglalkoznak, és amelyhez nem szükségszerűen kapcsolódik bármelyik másik, politikán kívüli szereplő élete és körülményei.²³ A narrátor nyelvi egységesítő munkálatai is a cselekményszálak mellérendelő összeillesztésében merülnek ki, vagyis általában ő sem igyekszik efféle politikai vagy társadalomelméleti összefüggéseket keresni a történetyszálak között. Az elit és az alárendelt rétegek képviselői természetes módon nem, hanem vagy véletlenül, vagy csak bűnös érdektől vezérelve találkozhatnak egymással (például amikor Labancz Győző a hajléktalanná lett Tompa Henrikkel fut össze a Duna jegén, és nem ismeri fel, vagy amikor a mentális betegként és piti bűnözőként egyszerre megjelenített utcaseprő, Franci elrabolja Labancz Győző lányát). Végeredményben a regény narrátora is az „irodalom” és „politika” fogalmait egymástól eltávolítani igyekvő hosszú hagyomány képviselőjének látszik.

5.

A *Legkisebb Jégkorszakban* a miniszterelnök figurájához hasonlóan gyakran az események megjelenítése is a referencializálhatóság hasonló eljárásaival, illetve a regényen kívüli eseményeknek a regényvilágba történő beolvasztásával, tehát a kívül/belül (avagy valóságreferencia/tiszta fikció) dichotómia lebontásával történik meg. Ez azt jelenti, hogy a szöveg úgy emel be magába a politikai sajtóból, publicisztikából, jelenkortörténet-írásból, politika- vagy eszmetörténetből ismerős, sokszor történetileg adatolható eseményeket és tényeket, hogy azok a kitalált elemekkel elbeszéléseleméleti szempontból egyenrangúan szerepelnek (tehát nem hoznak létre metalepsziszt és nem tagozódnak a narrátori kiszólások közé).²⁴ Mégsem értékelhető ez a posztmodern ironikus történetfilozófiájához való visszatérésként, mert itt a két eltérő ismeretelméleti státuszú esemény- és adatállomány összekerülése mintha maguknak a megkülönböztetéseknek, éles szétválasztásoknak a megszüntetésére törekedne: úgy keverni adatolható a kitalálttal, hogy a szövegbeli jelenlétük, textuálitásuk alapján egyikről se legyen már felismerhető „valós” vagy „fiktív” eredete.²⁵ (Elképzelhető, hogy egy külföldi vagy a közelmúlt magyar történelmét nem ismerő, esetleg a jövőbeli olvasó mindent fiktívnek vagy mindent valósnak fogadna el,

²³ Vö. SIPOS, „Az önfelmentés retorikája...”, 213–215.

²⁴ Például: „Közben SMS-e jött a Belügyminisztériumból. / [...] miszerint ne hagyja el a gépjárművét / (Így írták, hülye szó), csak akkor, ha elfogyott / az üzemanyaga. Akkor viszont üljön át a máséba. / Nem adtak tanácsot arra vonatkozóan, / Hogy mégis, kinek a kocsijába üljön át?...” (417.)

²⁵ Ezt az eljárást csak részben magyarázza a verses regény műfajának általános aktualizáló-politizáló hagyománya. A Térey-művek referencialitás-kérdései szerintem sokkal inkább rokoníthatók Arany János „epikai hitel”-felfogásával. Vö. DÁVIDHÁZI Péter, *Hunyt mesterünk: Arany János kritikusi öröksége* (Budapest: Argumentum Kiadó, 1994), 165–183; MARGÓCSY István, „Mi is az az epikai hitel? Arany János koncepciójának »revíziója«”, in „Összel”: *Arany János és a hagyomány*, szerk. SZILÁGYI Márton (Budapest: Universitas Kiadó, 2018), 229–246.

hiszen nem volna képes a kettő között lengő inga mozgásait regisztrálni olvasási tapasztalatában.) A regénybe ráadásul nemcsak a szövegen kívüli magyar politikai élet referencializálható eseményei kerülnek be ilyen módon, hanem azokat kiegészítik az ugyanebben az univerzumban játszódó korábbi Térey-művek történései is.²⁶ Ezt a visszatérő szereplők mellett a művek sorozata által együttesen ambicionált történeti folytonosság is mutatja.

A *Protokoll*nak szentelt ÉS-kvartett résztvevői – köztük leginkább Radnóti Sándor, illetve valamivel árnyaltabban Takáts József – épp a politikum meghatározatlanságát kérték számon a verses regényen, azt róva fel neki, hogy annak ellenére hiányzik belőle a politikai mező, a politikai cselekvések ideológiai háttérrendszerének részletes leírása és az egyes szereplők politikai nézeteinek bemutatása, hogy főhőse, Mátrai Ágoston szakpolitikus, a Külügyminisztérium protokollfőnöke, és a cselekmény elég nagy részét a minisztériumi események leírása, a hivatalnokok mindennapi életének bemutatása teszi ki.²⁷ Így például az is csak később, *A Legkisebb Jégkorszak*-ból derült ki (a cselekményidőt tekintve tehát tíz évvel később), és csak áttételesen, bár épp a korábbi mű egyik hőiséhez kapcsolva, hogy a *Protokoll* idején milyen politikai oldalhoz sorolható kormány volt hatalmon: „Egy nagybetűs Valaki lépett be! / Skultéti volt ő, a kettővel korábbi, / Baloldali kabinet külügyminisztere.” (510.)

A *Protokoll* a cselekményéhez képest valóban talán meglepően apolitikus – pontosabban (szerintem) éppen annak a módjait kutatja, hogy hogyan lehet politikáról beszélni ideológiai állásfoglalás nélkül, hogyan lehet elkötelezetlennek, nem kívülről, hanem középen állónak lenni egy nagyon is átpolitizált és polarizált környezetben. Ennek az válik legfőbb eszközévé a regény számára, hogy a politika intézményrendszerében nem döntéshozóként dolgozó hivatalnokok életére koncentrál, és arra is úgy, hogy munka és magánélet körei lehetőleg ne érintkezzenek, ezért mutat nagyjából fele-fele arányt terjedelmileg is Mátrai szakmai és magánélete (család, szerelmi viszonyok).

Mint láttuk, *A Legkisebb Jégkorszak* lesz az a mű, ahol a magán- és közügyek szétválasztása a politikától való távolságtartás naivnak bizonyult vágyával együtt felszámolódik, mert az utolsó verses regény már strukturálisan, nagyepikai elbeszélésformájával is nagyobb teret biztosít különböző (vagyis eltérő ideológiai előjelű, valamint múltbeli és jelenbeli) politikai nézetek ütköztetésének, és ebből következően az egész mű állásfoglalására is teret nyit. Ez Térey verses regényeinek nagy fordulata.

²⁶ A Térey-művek nyelvi világától nem idegen popkulturális metaforikával ezt így foglalta össze egy kritikus: „a *Káli* holtak *A Legkisebb Jégkorszak* prequelje, amely viszont az *Asztalizene* és a *Protokoll* spin-offja”. BÁRÁNY Tibor, „Mintha. Szinte. Majdnem”, *Műút* 52, 4. sz. (2018): 59–63, 59.

²⁷ KÁROLYI Csaba, MARGÓCSY István, RADNÓTI Sándor és TAKÁTS József, „ÉS-kvartett Térey János *Protokoll* című kötetéről”, *Élet és Irodalom* 54, 14. sz. (2011): 20–21.